

Miasto i Gmina Orneta Oficjalny portal informacyjny

Adres artykułu: <https://orneta.pl/artykul/zalozenie-i-rozwoj-miasta>

Założenie i rozwój miasta

Na staropruskim polu osadniczym "**Wurmudyten**" albo "**Wormedythin**" powstała w pierwszych latach **XIV** wieku osada, której sołtysem był **Wilhelm**, kuzyn **biskupa Eberharda z Nysy**. Wymienia go **przywilej lokacyjny z Lubomina z 12 sierpnia 1308 roku**. W tymże dokumencie **po raz pierwszy wspomniano nową osadę zwaną Warmedith**, która w dniu **20 maja 1312 roku otrzymała prawa miejskie**. **W dokumencie z 26 marca 1313 roku Orneta została określona jako miasto i tą datę należy traktować jako prawdziwy początek miasta**.

Nowej osadzie nadano **na prawie chełmińskim 68 włók czynszowych oraz 40 włók wolnych**, z tego 30 położonych na zachodnim prawym brzegu Drwęcy Warmińskiej, a 10 na wschodnim. Ziemie te były **wolne od wszelkich czynszów** i przeznaczone do wspólnego użytkowania przez całą gminę miejską. Ponadto **włókę ziemi za murami miejskimi przeznaczono na ogrody**. Z 68 włók osadnicy mieli płacić czynsz w wysokości pół grzywny rocznie, z każdej parceli i półparceli sześć denarów chełmińskich czynszu jako dowód uznania zwierzchniej władzy biskupa.

Ze wspomnianych 68 włók, **pół włóki przeznaczono pod zabudowę**, a z **pozostałego obszaru wyznaczono prostokątny rynek**, z którego wybiegało **dziesięć ulic** (po dwie z boków krótszych i po trzy z boków dłuższych). W rynku zbudowano **kościół i ratusz**. **Zamek biskupi** usytuowano w północno-zachodniej części miasta, był on ujęty w system **fortyfikacji miejskich** (do 1349 roku był siedzibą biskupów warmińskich). **Przed Górną Bramą wybudowano przytułki: Świętej Trójcy - dla ubogich, Świętego Jerzego - dla trędowatych**. W pobliżu rynku znajdowały się **parcele, półparcele**, a na skraju **budy** przeznaczone pod zabudowę. Do każdej parceli należała jedna włóka ziemi ornej - do półparceli - pół włóki, natomiast do bud, których mieszkańców zwali **budnikami**, tylko ogrody i kilka morgów ziemi. **Obszar miejski Ornety obejmował łącznie 121 włók ziemi**.

Z biegiem lat na skutek różnorodnych nadań **zwiększał się obszar miejski Ornety**. I tak dokumentem z roku **1346 biskup Herman z Pragi nadał miastu las - położony między wsiami Kaszunami, Miłakowem, Jesionowcem, Babiakiem, Bugami i Krasnym borem - z prawem do łowiectwa i rybołówstwa drobnym**

sprzętem; biskup zastrzegał sobie prawo górnictwa. W zamian za nadanie gmina miejska obowiązana była płacić biskupowi czynsz. Nowy obszar obejmował **53 włóki i był oddalony od miasta**, gmina osadziła więc na nim **chłopów czynszowych**. W ten sposób powstała **wieś Miejska Wola licząca dziesięciu gospodarzy**. Północnej części lasu, 11 włók przylegających do Miłakowa, nie zagospodarowano.

W połowie **XV wieku** Ornetę liczyła około **półtora tysiąca mieszkańców**. Jednak liczba ta szybko wzrastała. Przeznaczony pod zabudowę obszar okazał się wkrótce za mały. Rozpoczął się **rozwój przestrzenny miasta za murami miejskimi**, gdzie powstały **przedmieścia**.

W **1428 roku biskup Franciszek Kuhschmalz nadał Miejskiej Woli las zwany Bukami** (położony na południowy - wschód od wsi Kaszun) obejmujący **15 włók**, który przeszedł w bezpośrednie władanie miasta, które z tytułu użytkowania lasu zobowiązane było płacić czynsz i **dostarczać drewno do zamku biskupiego w Ornecie**.

Miasto weszło również w posiadanie **pruskiego majątku Banduków**, który został wydzierżawiony **ogrodnikom ze wsi Opina**, a od **1824 roku** stał się **samodzielną wsią**.

Nazwa miasta wywodzi się **ze staropruskiej nazwy pola - "Wormedythin"**, ale już w początkach **XV wieku pojawiła się równoległa nazwa "Orneta"**. Kronikarze z **XV - XVI wieku** piszą **"Wormditt, polnisch Orneta"**.

W sprawach kościelnych i świeckich miasto i mieszkańcy **podlegali władzy biskupa**. W przywileju lokacyjnym biskup zastrzegł sobie **prawo zatwierdzania wszelkich zarządzeń miejskich oraz postanowień dotyczących ustroju miasta i cech rzemieślniczych**. Był też **najwyższym sędzią**; do jego kasy napływały czynsze i daniny. **Posiadał dwa młyny, tartak** oraz w zachodniej części miasta **zamek z folwarkiem** wyłączonym z obszaru miejskiego.

Na zamku urzędował burgrabia, który ścigał czynsz i przyjmował daniny od sołtysów, komornictwa orneckiego. Pełnił on również funkcję **sędziego nad mieszkańcami okolicznych wsi, troszczył się o stan obwarowań miejskich i dowodził oddziałem zbrojnym komornictwa**. W **1351 roku** gmina miejska **wykupiła urząd sołtecki z rąk dziedziców pierwszego sołtysa i od tej chwili miastem zarządzała Rada Miejska**, składająca się z **sześciu rajców i dwóch burmistrzów**. Sprawami jurysdykcji zajmował się **ława złożona z trzech ławników**, a na ich czele stał zatwierdzony przez biskupa **przewodniczący**. **Do I rozbioru Polski Ornetę zarządzali biskupi, a administrowali ją Krzyżacy**.

Wojny, które toczyły się na **Warmii od XV aż po XX wiek oraz klęski żywiołowe hamowały rozwój miast**. Nigdy jednak Ornetą **nie została doszczętnie zrujnowana** jak okoliczne miasta. **Po najeździe Litwinów (w 1311 roku)** zniszczone zostały jedynie **okolice miasta**. Znacznie bardziej zaangażowało się miasto **w wojnę trzynastoletnią**. Właśnie w Ornece odbył się **21 stycznia 1454 roku zjazd, na którym miasta warmińskie opowiedziały się po stronie Związku Pruskiego**. Gniew mieszczan orneckich obrócił się przede wszystkim przeciwko biskupowi; splądrowali oni zamek i młyn biskupi. **W kwietniu 1455 roku miasto objęli zaciężni Związku Pruskiego pod dowództwem Jana Koldy, odparli oni atak wojsk Henryka von Plauena i nieoczekiwany najazd wojsk czeskich**.

Na mocy pokojowego **traktatu toruńskiego w 1466 roku Ornetą** weszła w skład granic **państwa polskiego**. Spowodowało to duży napływ do miasta ludności polskiej. Nie długo jednak Ornetą była pod polskim panowaniem. Przyczyną **przejęcia miasta przez Krzyżaków była zdrada polskiego dowódcy Stanisława Radwankowskiego**, który wraz z burmistrzem miasta, weszli w **porozumienie z Albrechtem Hohenzollernem i 24 listopada 1520 roku, po ośmiodniowym oblężeniu, wydali Ornetę w ręce Krzyżaków**.

Po ośmiu latach panowania krzyżackiego Ornetą **wróciła pod panowanie polskie**. Biskupi postanowili o zbudowaniu **kaplicy polskiej i szpitala Świętego Ducha**. Na przedmieściu przy **Wysokiej Bramie** został zbudowany **szpital pod wezwaniem Świętego Jerzego**. Podobnie jak w innych miastach biskupich była w Ornece **szkoła parafialna**, potwierdza to dokument z **1565 roku**. Uczyło się w niej **82 chłopców**. Od połowy **XVI wieku** była też w Ornece **szkoła dla dziewcząt**, ściśle związana z **klasztorem Sióstr Katarzynek**.

17 lipca 1626 roku Ornetę zaatakowały wojska szwedzkie. Na miasto nałożono olbrzymią kontrybucję - 800 florenów oraz okupacja szwedzka spowodowały **wyniszczenie miasta** (grabieże, podpalenia, duże zniszczenia kościoła). Dopiero w **1658 roku Ornetą ponownie wróciła pod panowanie polskie**.

W roku **1772** po podpisaniu w Petersburgu konwencji rozbiorowej państwa polskiego, Ornetą została **włączona w granice Prus Wschodnich**. Naraziło to ją na silne naciski germanistyczne, zahamowanie rozwoju gospodarczego, zwiększenie się procentowego udziału ludności niepolskiej.

Według spisu z **1771** roku zwanego później **fredrycjańskim**, Ornetą liczyła wtedy **1978 mieszkańców**. Głównym źródłem utrzymania mieszczan był **handel, rzemiosło i hodowla**. Spis wykazywał **310 budynków w 210 mieszkalnych, jeden kościół, jeden klasztor oraz dwa szpitale**. Od czasu zaboru zaczął się na Warmii

upadek szkolnictwa spowodowany przede wszystkim brakiem nauczycieli. Ponieważ z czasem stary budynek szkoły okazał się za mały **część klas przeniesiono do wyremontowanego skrzydła zamku**, które mieściły się tam przez trzydzieści lat. Ucisk fiskalny państwa pruskiego zaważył na rozwoju miasta. Ornetę nękały również **liczne klęski żywiołowe w postaci pożarów**.

W roku **1812** do czynnych działań wojennych przeciw prawie całkowicie rozbitej armii napoleońskiej przystąpiły kolejno Prusy, Szwecja i Austria, łącząc swe armie w sojuszu z Rosją. **Wojny napoleońskie** doprowadziły Ornetę do **ruiny**. Miasto **pustoszyły i niszczyły wojska francuskie, pruskie i rosyjskie**. Nie ustawały kontrybucje i rekwizycje - nieodłączni towarzysze wojny - **głód, zarazy** dziesiątkowały ludność.

W XIX i początku XX wieku miasto zaczęło powoli podnosić się z upadku gospodarczego. Pełniło rolę **ośrodka zaopatrującego okoliczne wsie**, samo w dużej mierze żyło z rolnictwa. Rozwinął się **przemysł sukienniczy i kapeluszniczy**.

Mury miejskie rozebrano w XIX wieku, część z nich wykorzystując jako **oparcie dla domów**. **Szpital św. Jerzego i św. Ducha w 1880 roku, przebudowano na nowy szpital miejski**. W latach **1872-1875** powstał **szpital pod wezwaniem św. Elżbiety**, którym opiekowały się **Siostry Katarzynki**, a kilka lat później utworzono w Orniecie **zakład epileptyków i umysłowo chorych**.

W **1868 roku** włączono Ornetę do **sieci telegraficznej**, a na początku **XX wieku do sieci telefonicznej**. Miasto otrzymało **połączenie kolejowe z Olsztynem, później Pięno, Morągiem i Lidzbarkiem Warmińskim**. **Światło elektryczne** zapłonęło w Orniecie w **1901 roku**.

W czasie **II Wojny Światowej** Orneta liczyła **7817 mieszkańców**, byli oni zmuszani przez Niemców do ciężkich robót i prac ponad siły. W miejscu gdzie obecnie znajduje się **Fabryka Śrub - była fabryka broni i amunicji**. W mieście znajdował się **podobóz Stalagu 1A, obóz karny dla dorosłych i młodzieży**. W okolicznych lasach Ornety do dziś zachowały się z tego okresu **bunkry, schrony, umocnienia wojskowe**. Pod koniec wojny (**27.01.45**) Orneta zostaje **oswobodzona spod panowania niemieckiego przez wojska II i III frontu białoruskiego pod dowództwem Mikołaja Gusiewa** i zostaje **włączona w granice Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej**. Od tego momentu rozpoczął się **burzliwy rozwój miasta**.

Metryczka

Odpowiedzialny za treść:	Małgorzata Kiroł
Wytworzył:	Małgorzata Kiroł
Data wytworzenia:	03.09.2025
Opublikował w BIP:	Małgorzata Kiroł
Data opublikowania:	03.09.2025 14:04
Ostatnio zaktualizował:	Małgorzata Kiroł
Data ostatniej aktualizacji:	09.09.2025 11:50
Liczba wyświetleń:	266